

навіть випереджала його. Окрім Кромвелля був ще й Джон Локк, окрім Ришельє – був і Декарт.

Нову когнітивну революцію буде здійснити набагато складніше. Формально, якщо подивитися на темпи розвитку нових технологій, вона вже йде. Багато хто вже проголосив перехід людства до постіндустріального суспільства, інформаційного суспільства тощо. Проте постіндустріальної людини досі немає. Білл Гейтс та Стів Джобс – це нове буття, але не нова свідомість. Новими технологіями користуються люди, що мислять в категоріях ХІХ сторіччя. Окрім Джобса потрібен також і новий Гоббс.

Більше того, під час попереднього когнітивного стрибку його очільники могли сконцентруватися лише на розвитку самих себе, свого суспільного класу, в кращому випадку, – своєї країни. Тепер перехід на новий рівень має здійснити все людство. Іспанського інквізитора, англійського феодала чи американського індіанця можна було залишити позаду. Нехтувати арабським терористом чи православним фундаменталістом вже не вийде. Ті ж такі нові технології надали право голосу та можливість дії не тільки прихильникам нового мислення, але і його супротивникам.

Тож справа не в тому, що сучасне суспільство не в змозі виробити людину з новим складом мислення. У ХVІІ сторіччі мільйони людей так і не дізналися про існування Декарта просто тому, що не вміли читати. Тепер виникає протилежна проблема. Новим декартам та гоббсам треба віднайти засіб заявити про себе, пронести смолоскип нового мислення через нескінченний цифровий дощ з сирої інформації та її інтерпретацій.

Література

1. Einstein Enigmatic Quote [Електронний ресурс] // Blogspot.com. – 2009. – Режим доступу: <http://icarus-falling.blogspot.ca/2009/06/einstein-enigma.html>

Попов Володимир Юрійович
доктор філософських наук,
професор кафедри філософії
Донецького національного
університету імені Василя Стуса

Ф. ЕНГЕЛЬС: ФІЛОСОФІЯ І СВІТОГЛЯД

Криза пострадянської філософії, зниження рівня її затребуваності як в системі сучасної системи, так і суспільстві взагалі є незаперечним фактом. Цьому сприяє ряд прикрих обставин буття й стану суспільної свідомості. Однією з причин цієї кризи є відсутність переосмислення старих, ідеологічно навантажених стереотипів, успадкованих від радянських часів.

Одним з найважливіших стереотипів сучасної української філософії, є тлумачення самої філософії як особливого різновиду (або типу) світогляду. Це тлумачення набуло характеру мало не загального місця, свого роду трюїзму,

який в тому чи іншому формулюванні увійшов до переважної більшості вузівських підручників з загального курсу філософії.

Не можливо подолати комуністичну спадщину, не звернувшись до праць самих засновників комуністичної ідеології. Щоб осилити химеру «пролетарського світогляду» потрібно звернутися до спадщини самих отців цього «світогляду». Й тут ми стикаємося з досить цікавою проблемою. Власне у працях самого К. Маркса (за винятком «Кройцнахського рукопису» та ранніх статей у «Deutsch-Französische Jahrbücher») ми не знаходимо терміну «Weltanschauung (світогляд)». Причиною цього нехтування, є, можливо, профанація цього терміну у німецькому інтелектуальному просторі середини ХІХ сторіччя, його «позанауковий» статус та підозріле походження. Можливо існували й інші міркування: поняття «світогляд» передбачає споглядальний характер створюваної картини світу, яка несумісна з творчо-революційним характером його вчення (принаймні, так вважали Д. Лукач та К. Корш).

Втім, це не стосується Ф. Енгельса, який користувався більш публіцистичним стилем й, намагаючись популяризувати вчення свого соратника, використовував слово «Weltanschauung» досить широко і в різних контекстах. Починаючи з нарису «Ернст Моріц Арндт» (1841), в якій він критикує «тевтоманію» як «безпідставний світогляд» [1, с.121], та закінчуючи «Емігрантською літературою» (1874-1875), в якій він докоряє Ткачову, що той, коли пише про «світогляд» російського селянина, неправильно переклав російське слово «мір» [2, с.544], термін «Weltanschauung» не вибуває з енгельсівського публіцистичного лексикону. Втім, до 1875 року Ф. Енгельс жодного разу не пише про вчення Маркса як особливий світогляд і, взагалі, поняття «світогляд» не відіграє значної ролі в його філософсько-публіцистичному дискурсі.

Ситуація докорінно змінюється з виходом книги приват-доцента Берлінського університету Ойгена (в русифікованій версії – Євгенія) Дюрінга «Курс філософії як строго наукового світогляду і способу життя», яка набула великої популярності в німецьких лівих (й, зокрема, соціал-демократичних) колах. Протягом 1877 та 1878 років Енгельс публікує кілька статей проти Дюрінга, потім вийшли окремим виданням під заголовком: «Переворот в науці, учинений паном Ойгеном Дюрінгом», книзі згодом відомій в радянському марксизмі під назвою «Анти-Дюрінг».

Систематична філософська концепція О. Дюрінга була явним конкурентом марксизму, якому на той час бракувало визначеності й систематичності, у боротьби за статус філософсько-ідеологічної основи німецького соціал-демократичного руху. Ф. Енгельс називає «строго науковий світогляд» Дюрінга «найчистішим шарлатанством» [3, с.147]. В той же час, «класик № 2» наукового комунізму стверджував, що йому в своїй «полемічній» книзі йому вдалося надати «більш або менш чіткий виклад діалектичного методу і комуністичного світогляду (kommunistischen Weltanschauung)» [3, с.8] тим самим ствердивши монополію марксизму як єдино наукового соціалістичного вчення, використавши все цінне і передове, що було в старій філософії, особливо – гегелівську діалектику.

При цьому Енгельс застосовує категорію «світогляд» в досить новому, незвичному сенсі. Світогляд, поєднуючи матеріалістичне розуміння історії, діалектичний матеріалізм, марксову політекономію і «науковий соціалізм», який є одночасно й марксистською політологією і футурологією, повинен «діалектично зняти», тобто замінити всю попередню філософію. Зокрема він пише: «Це взагалі вже більше не філософія, а просто світогляд, який повинен знайти собі підтвердження і проявити себе не в якійсь особливій науці наук, а в реальних науках. Філософія, таким чином, тут «знята», тобто «одночасно подолана і збережена», подолана щодо форми, збережена щодо свого дійсного змісту» [3, с. 136]. Можна припустити, що на таке розуміння філософії за Гегелем «знятої» у світогляді мала зворотній вплив думка самого опонента, тобто О. Дюрінга, який писав, «що на зміну метафізиці повинне прийти деяке засноване виключно на дійсності світоглядне вчення». Проблема співвідношення світогляду і діалектики, яка набувала різних форм свого виявлення, була однією з провідних у марксистській (особливо радянській) філософії. Дилема між матеріалістичною системою, що спиралася на просвітницьке світорозуміння та діалектичним методом, стала стрижнем філософських дискусій в СРСР. Головним аргументом в цих дискусіях були наведені цитати з праць «класиків марксизму-ленінізму» та визначене партійним керівництвом їх тлумачення (з певними «ухилами» в 20-ті роки та під час «розвиненого соціалізму»). Але самі праці Ф. Енгельса 1877-1894 років давали привід для цієї розбіжності інтерпретацій. Зокрема це стосується й розуміння концепту «світогляд».

Робота «Людвіг Фойєрбах і кінець німецької класичної філософії» була своєрідними філософськими «мемуарами» Енгельса, але була вимушена виконувати роль «катехізи» марксистсько-ленінської філософії в радянських вузах та системі партійної освіти. Категорія «світогляд», або точніше «загальний світогляд», набуває тут сенсу філософської позиції у вирішенні так званого «Die große Grundfrage Philosophie (Великого основного питання філософії)». Матеріалізм (як і його світоглядний «антагоніст» – ідеалізм) розглядається ним як «загальний світогляд, оснований на певному розумінні відношення матерії і духу» [4, с.286].

Разом з тим, Енгельс, намагаючись відмежуватися від так званого «вульгаризованого матеріалізму» Бюхнера, Фогта і Молешотта, наголошує на створенні Марксом «нового світогляду», розглядаючи вчення Фойєрбаха як «посередню ланку між філософією Гегеля і нашим світоглядом» [4, с.273]. Він стверджує, що «історичні погляди Маркса завдають філософії смертельного удару в сфері історії, цілком так само, як діалектичний погляд на природу робить непотрібною і неможливою всіляку натурфілософію. Взагалі завдання полягає тепер не в тому, щоб вигадувати зв'язки, а в тому, щоб відкривати їх у самих фактах. Для філософії, вигнаної з природи й історії, лишається ще тільки, — оскільки ще лишається, — сфера чистої думки: вчення про закони самого процесу мислення, логіка і діалектика» [4, с.316]. Таким чином, Енгельс знову повертається до думки, висловленої ще в «Анти-Дюрінгу», про «смерть

філософії» і народження нового «наукового світогляду», заснованого на переосмисленій гегелівській діалектиці.

І хоча Енгельс, випередивши постмодерністів майже на сторіччя, оголосив про «смерть філософії», саме його філософські нариси були використані для побудови фундаменту марксистсько-ленінської філософії. Його версія марксизму, названа Й. Діцгеном та Г. Плехановим діалектичним матеріалізмом, стала єдиною офіційно визнаною у Радянському Союзі. Енгельсівські філософські концепти настільки наситили радянську та пострадянську філософську ментальність, що й в наш час в більшості російських, українських, узбецьких й інших пострадянських підручників вони постійно відтворюються, зазвичай, без посилань на автора. Зокрема, мова йде про основне питання філософії, про характеристику матерії і свідомості, простору, часу, руху, категорій та законів діалектики. Серед цих концептів вагоме місце займає концепт світогляду, причому іноді й вся філософія розглядається як «теоретично обґрунтований світогляд».

Чи несе Енгельс відповідальність за подібні спотворення? В його філософських статтях та нарисах, які в радянській філософії набувають характеру догматизованої сакральності, ми знаходимо досить багато термінологічної та методологічної плутанини. На його концепцію досить сильно впливали погляди різних мислителів, особливо позитивістського гатунку. Крім того, ідея «подолання», «діалектичного зняття» філософії «просто світоглядом», створювала враження про те, що марксизм є чисто економіко-філософським вченням, що не має потреби в будь-якій філософії або філософським підґрунтям для нього можуть з часом ставати найновітніші філософські концепції, що так чи інакше корелюють з його головними матеріалістичними засадами. І дійсно з кінця ХІХ сторіччя починаються спроби «оновлення» марксизму за допомогою неокантіанства (Бернштейн), махізму (Богданов), згодом екзистенціалізму (Сартр) або структуралізму (Альтюссер). Спроби «повернутися» до так званого «автентичного марксизму», під яким розумілася концепція «раннього» Маркса або діалектика його «Капіталу», породжує у мислителів Франкфуртської школи та інших західних марксистів негативне ставлення до філософських опусів Енгельса.

Проте, подібні протиставлення двох «класиків», намагання надати марксистській філософії сучасного вигляду почнуться лише після «великого розчарування» західної лівої інтелігенції в марксизмі, тобто в 40-60 роки. В кінці ХІХ сторіччя новостворений «діалектичний матеріалізм», що ототожнює філософію зі світоглядом, а останній перетворюється на політичну ідеологію. Апофеозом такого розуміння співвідношення філософії та світогляду стане вислів Й. В. Сталіна наведений в самому початку нарису «Про діалектичний та історичний матеріалізм»: «Діалектичний матеріалізм є світоглядом марксистсько-ленінської партії».

Література

1. Енгельс Ф. Ернст Моріц Арндт / Ф. Енгельс // Маркс К., Енгельс Ф. Твори: у 50 т. – К.: Держполітвидав УРСР, 1958-1985. – Т.41. – 1979. – С. 117-131.
2. Енгельс Ф. Емігранська література / Ф. Енгельс // Маркс К., Енгельс Ф. Твори: у 50 т. – К.: Держполітвидав УРСР, 1958-1985. – Т. 18. – 1962. – С. 501-548.
3. Енгельс Ф. Анти-Дюрінг: Переворот в науці, учинений паном Євгеном Дюрінгом / Ф. Енгельс // Маркс К., Енгельс Ф. Твори: у 50 т. – К.: Держполітвидав УРСР, 1958-1985.– Т. 20. – 1965. – С. 5-342.
4. Енгельс Ф. Людвіг Фейєрбах і кінець німецької класичної філософії / Ф. Енгельс // Маркс К., Енгельс Ф. Твори: у 50 т. – К.: Держполітвидав УРСР, 1958-1985. – Т. 21. – 1964. – С.273-317.

Родигіна Олександра Михайлівна,
аспірант Донецького національного
університету імені Василя Стуса

«ІДОЛИ ПЛОЩІ»: ТРАНСФОРМАЦІЯ СЕНСІВ ПОНЯТТЯ «ІНТЕЛІГЕНЦІЯ»

Характерною ознакою сучасності є неупинний розвиток технологій, що обумовлюють широкий доступ до інформації. Ця обставина послугувала підставою для створення концепції інформаційного суспільства, згідно з якою основними цінностями стають знання та інформація [1, с. 202]. Втім, розповсюдженість та доступність цього ресурсу актуалізує проблеми маніпулювання суспільною свідомістю та відсутності критичного мислення. Не вмючи систематизувати, верифікувати та використовувати інформацію, сучасна людина опиняється в ситуації, що значною мірою нівелює всі технологічні здобутки в цій царині: у певному сенсі, знання стає ще більш елітарним, ніж було раніше, адже тепер противагу йому складає не лише незнання, а й псевдознання, яке є ще небезпечнішим.

Завдяки цьому незмінно актуальною залишається проблема, виокремлена ще Френсісом Беконем в якості однієї з перепон на шляху пізнання. Серед чотирьох таких перешкод (або ідолів) найбільш тяжкими філософ вважав «ідолів площі», що існують внаслідок нерозуміння та викривлення значень понять та термінів [2, с. 325]. Для деяких дефініцій ситуація, описана Беконем, залишається актуальною протягом століть. Зокрема, проблема «ідолів площі» є цілком застосовною до визначення слова «інтелігенція».

Термін «інтелігенція» (від лат. *intelligens* – мислячий, розумний), до середини ХІХ століття застосовувався у значенні певної характеристики людських здібностей, і тільки у 1860-х рр. у Російській імперії це слово починають вживати на позначення певної верстви суспільства. Дослідники зазначають, що, ймовірно, це нове значення було запозичене з польської мови, в якій ствердилось раніше, ніж у російській [3, с. 228]. Протягом 1860 – 1870-х